

UDK: 327.1 № (575.1)

Jasur TURG'UNBOYEV,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: jasurbek9600@gmail.com

Istiqlolli xalqaro tadqiqotlar instituti dotsenti A.Seitov taqrizi asosida

ZAMONAVIY DAVRDA AQSH "AQL MARKAZ" LARI FAOLIYATINING ASOSIY JIHLTLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada bugungi kunda AQSHdagi "aql markaz"lari faoliyatining asosiy o'ziga xos jihatlari va farqli tomonlari yoritildi. Xususan, "aql markaz"larining siyosiy jarayonlardagi o'rni, tadqiqot yo'nalishlari, buyurtmachilari, moliyalashtirish manbalari hamda tashkiliy-tuzilmaviy jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, bugungi kunda AQSH "aql markaz"larining kadrlar siyosati hamda faoliya sohasidagi o'zgarishlar tendensiyalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: "Aql markazi", tahlil markazi, AQSH, tadqiqot, faoliyat, siyosiy jarayonlar, rivojlanish, mutaxassislar, buyurtmachilar, RAND korporatsiyasi, Brukings Instituti.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ «МОЗГОВЫХ ЦЕНТРОВ» США В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

Аннотация

В данной статье выделены основные специфические аспекты и отличия деятельности «мозговых центров» в США на сегодняшний день. В частности, проанализирована роль «мозговых центров» в политических процессах, направления исследований, заказчики, источники финансирования, организационно-структурные аспекты. Также представлены тенденции изменений в сфере кадровой политики и деятельности «мозговых центров» США на сегодняшний день.

Ключевые слова: «Мозговой центр», аналитический центр, США, исследования, деятельность, политические процессы, разработки, специалисты, заказчики, Корпорация RAND, Институт Брукинса.

MAIN ASPECTS OF THE ACTIVITY OF US "THINK TANKS" IN THE MODERN PERIOD

Annotation

This article highlights the main specific aspects and differences in the activities of "think tanks" in the United States today. In particular, the role of "think tanks" in political processes, areas of research, customers, sources of funding, organizational and structural aspects are analyzed. It also presents the trends of changes in the field of personnel policy and the activities of the "think tanks" of the United States today.

Key words: Think tank, analytical center, USA, research, activities, political processes, developments, specialists, client, RAND Corporation, Brookings Institution.

Kirish. Dunyo bo'ylab "aql markaz"larining faoliyat yo'nalishlari, maqsad va vazifalarining umumiy jihatlari bir-biriga o'xshash bo'lishiga qaramasdan, turli mamlakatlarda ma'lum o'ziga xoslik hamda farqli xususiyatlar bilan ajralib turadi. Mazkur o'ziga xoslik, "aql markaz"larining faoliyat olib borayotgan davlatning siyosiy rejimi, aholining siyosiy ongi, tahlil markazlarining o'rni va boshqa jihatlarga bog'liqdir.

AQSH "aql markaz"lari faoliyatining o'ziga xos jihatlari boshqalaridan farqlash uchun siyosiy jarayonlarda ishtirok etishi, tashkiliy masalalari, tuzilmaviy shakli, kadrlar masalasi, moliyashtirish masalalari, buyurtmachilari va tadqiqot yo'nalishlar kabi asosiy jihatlarga ahamiyat qaratish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda AQSH "aql markaz"lari sohasida tadqiqot ishlari amalga oshirilmagan bo'lsa-da, tadqiqot va tahlil marklari bo'yicha Sh.M. Abdullayev, A.O. Fayzullayev, A.A.Umarov, S.A.Jurayev, A.A. Otajonov, Sh.A. Yovqochev, D.B. Sayfullayev, F.X. Otaxonov ilmiy ishlarda to'xyalib o'tishgan.

MDH olimlari ichida mazkur sohada M.M. Meyer, A.Yu. Sungurov, V.L. Rimskiy, V.V. Igrunov, A.S. Makarichev, S. Brukner, N.Yu. Belyayeva, D.G. Zaysev, V.B. Yakubovskiy tadqiqotlar amalga oshirishgan.

Ushbu yo'nalishda ayniqsa AQSH va Yevropa mamlakatlari olimlar salmoqli tadqiqotlar olib borishgan bo'lib, ular orasida "aql markaz"larini siyosat subyekti

sifatida, ularning tipologiyasi, vazifalari, siyosiy jarayonda ishtirok etish shakllari, siyosiy tizimdagi o'rni haqida umumiy xulosalar bo'yicha P.Dikson, J.Smit, T.Kornell, E. Jonson, V. Dann, B Villegas, J. MakGan, K. Uiver, E. Rich kabi olimlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Shuningdek, AQSH tahlil markazlari sohasida R. Xaas, D. Ebelson, D. Stoun, R. Strayka, R. Rankvita, D. Stoun, Y. Bramlya kabi olimlar salmoqli tadqiqotlar olib borishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishida tahlil, sintez, umumiyashtirish, mantiqiylik va qiyosiy tahlil usullardan foydalanildi. Bundan tashqari, "aql markaz"lari imkoniyatlarini prognoz qilish va baholash, tarixiy tavsiflash (descriptive history) va bir mamlakat ichida tahlil qilish (single-country analysis) kabi maxsus uslublardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. "Aql markaz"larining siyosiy jarayonlarda ishtirok etishi asosiy faoliyat yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. AQSHdagi siyosiy plyuralizm va raqobatning yuqori darajasi, tahlil markazlariga o'z siyosiy faolligini samarali namoyon qilish uchun ko'proq imkoniyatlar va qaror qabul qiluvchilarga ta'sir etishda ko'proq kanallar taqdim etadi. [1]

Brukings instituti rasmiy kanal sifatida Kongress tinglovlarida nutq so'zlash, ommaviy axborot vositalari bo'lgan radio va televideniye orqali intervyyular berish, gazeta va jurnallarda maqolalar chiqarish kabi usullarni qo'llaydi. Bundan tashqari, Brukings Instituti intervyyular uchun o'zining tele va radio studiyasiga ega bo'lib, turli brifing, seminar,

davra suhbatlari va forumlar orqali manfaatdor auditoriyaga fikrlarini yetkazadi. "Aql markazi" norasmiy kanallar sifatida esa Kongress a'zolari va hukumatning ijro etuvchi organlari vakillarini bilan shaxsiy uchrashuvlar tashkil etish usullaridan foydalanadi. [2]

Brukings institutining yuqoridagi usullar bilan siyosiy jarayonlardagi faol ishtiroki natijasida, "aql markazi"ning xulosa, taklif va tavsiyalarining aksariyati Kongress a'zolari va hukumat vakillari tomonidan qo'llab-quvvatlaniladi. Tahlil markazining ko'pgina tadqiqot loyihalari natijalari kitob va hisobotlar shaklida taqdim etilgan. Biroq, so'nggi yillarda siyosatchilar har doim ham kitoblar va uzun hisobotlarni o'qishga vaqt topa olmasligi ma'lum bo'lgach, Brukings

2-Jadval.

Siyosiy jarayondagi asosiy vazifasi	Siyosiy rayonda ishtirok etishning faol shakli
Siyosiy kursni shakllantirish	Rasmiy jarayonlarda ishtirok etish
Siyosiy kursni ekspert-tahliliy ta'minlash	Norasmiy maslahatlarda ishtirok etish
Siyosiy kursni axborot (targ'ibot) ta'minoti	Muloqot shakllarini muhokama qilishda ishtirok etish

Kongress a'zolari va Vashington jurnalistlari o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, "Heritage Foundation" va Brukings Instituti siyosiy jarayonga eng katta ta'sir ko'rsatadigan "aql markaz"lari sifatida qayd etilgan. [3]

Tahlil markazlarining muvaffaqiyati faolligining yuqori darajasi va siyosiy jarayonda ishtirok etishning eng xilma-xil shakllaridan (rasmiy va norasmiy) foydalanishi bilan belgilanadi. Shu bilan birga tayyorlagan mahsulotlari shakli va joriy siyosiy vaziyat talablariga yuqori darajada moslashganligi bilan ahamiyatga egadir. Misol uchun, – Heritage Foundation tashkil topgan ilk kunlardan, ya'ni 1970-yillardan buyon tayyorlagan tahliliy axborotlari qisqalik va tezkorlikka asoslanadi.

So'nggi yillarda ko'plab eski tahlil markazlari "Heritage Foundation" tahlil usullariga taqlid qilmoqda. Xususan, 1996-yil iyul oyida Brukings Instituti 5-10 sahifali siyosat byulletenlarining yangi seriyasini ishga tushirdi. Mazkur tadbir Brukings Instituti olimlariga dolzarb mavzularda qisqa va tushunarli tarzda munosabat bildirish imkoniyati yaratmoqda. Amerika tadbirkorlik instituti esa (American Enterprise Institute) siyosiy hayotdagi o'zgarishlarga javoban avvalgiga nisbatan kamroq kitoblar nashr etib, asosiy e'tiborni tayyorlash va ishlab chiqarish kamroq vaqt talab etadigan monografiyalari va boshqa kichikroq to'plamlarga qaratmoqda.

AQSHda hokimiyatlar bo'linishi tizimi ya'ni prezidentdan tashqari Kongressning ham muhim vakolatlarga egaligi tahlil markazlarini tegishli aloqa guruhlarini yaratish orqali parlament a'zolari bilan yaqin munosabatlari o'rnatishga undaydi. Mazkur usul orqali tahlil markazlari muntazam ravishda o'z siyosiy takliflarini qonun chiqaruvchi organ a'zolari e'tiboriga taqdim etish va Kongress muhokama qilayotgan eng dolzarb masalalardan xabardor bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bundan tashqari, parlament a'zolari va tahlil markazlari o'rtasidagi muloqot ko'pincha konferensiyalar va seminarlar doirasida amalga oshirilishi mumkin. Xususan, 1980 yildan boshlab Guver instituti parlamentdagi har ikki partiya vakillari ishtirokida "Vashington seminarlari" deb ataladigan seminarlarni tashkil qila boshlagan. Soha mutaxassisi E. Abelson mazkur seminarlarni Guver instituti olimlari va parlament a'zolari o'rtasida fikr almashishda muhim rol o'ynaydi deya ta'kidlaydi. [4]

Norasmiy uchrashuvlar tez-tez bo'lib o'tishi tahlil markazlariga o'z tadqiqotlarini qonun loyihalarini ishlab

3-Jadval. AQSHdagi nufuzli "aql

markaz"laridagi mutaxassis xodimlar soni

"Aql markazi"	Xodimlar soni
RAND korporatsiyasi	2100

institutlari, o'z tadqiqot natijalarini qo'shimcha ravishda qisqa va qulay qilib "Siyosat bayonnomalari" nomi ostida nashr etishni yo'lga qo'ydi. Boshqa tahlil markazlari ham mazkur usulni afzal bilmogda.

Brukings olimlari ko'pincha o'z xulosalarini siyosatchilar e'tiboriga Kongress tinglovlarida ishtirok etish orqali to'g'ridan-to'g'ri yetkazadi, shaxsiy maslahatlar beradi, Kongress va ijroiya idoralari xodimlari bilan turli uchrashuvlar o'tkazadi. AQSHdagi ko'pgina tahlil markazlari jurnalistlarga ma'lum bir siyosiy masalasi bo'yicha tajribaga ega bo'lgan olimlarni topishga va intervyu olishga yordam beradigan "jurnalistlar uchun qo'llanmalar"ni nashr etadi.

chiquvchilar bilan muhokama qilish va muammolar bo'yicha turli xil muqobil yechimlarni e'tiborga olish uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi. Shuni ta'kidlash kerakki, partiyalar ichidagi zaif ifodalangan mafkuraviy jipslik tahlil markazlariga kongressmenlarning qarashlariga ta'sir o'tkazish imkonini beradi.

"Aql markazlari"ning kadrlar masalasi tahlil markazlarining yana bir o'ziga xos jihatlaridan biridir. AQSH tahlil markazlarini odatda tashkilotning kundalik ishlarini boshqarish va vazifalarni o'z vaqtida ta'minlash uchun mas'ul bo'lgan prezident yoki bosh direktor tomonidan boshqariladi. Rahbarlar odatda nufuzli shaxslardan iborat vasiylar kengashi tomonidan tayinlanadi va ularga ko'pincha nafaqadagi davlat amaldorlari yoki taniqli biznesmenlar kiradi. Bundan tashqari, ko'plab "aql markaz"larida o'zlarining yirik loyihalarini uchun maslahat panellari yoki kengashlari mavjud bo'lib, ular ham xuddi shu elitalardan iborat. "Aql markaz"lari uchun davlat amaldorlari yoki taniqli biznesmenlarni rahbarlik lavozimlariga tayinlash uchun ahamiyatga egadir. Xususan, ular tadqiqotlarni keng targ'ib etish va xayriyalarni jalb etishda muhim o'rin egallaydi. [5]

AQSHda "aql markazlari"ga yuqori martabali amaldorlar o'zaro manfaatli shartlarda asosida ishga taklif qilinib, mutaxassis orqali yuqori siyosiy doiralari bilan aloqalar o'rnatishga keng imkoniyatlar ochiladi. Misol uchun, B.Klinton ma'muriyati davrida AQSH Davlat kotibining sobiq o'rinbosari Straub Talbott Brukings instituti prezidenti bo'lgan. [6] 2000 yildan AQSHdagi Strategik va xalqaro tadqiqotlar markaziga AQSH mudofaa vazirining sobiq o'rinbosari Jon Hamri rahbarlik qiladi. Markaz maslahatchilaridan biri Genri Kissinjer hisoblanib, vaqtida Z. Bjezinskiy ham faoliyat ko'rsatgan. Iqtisodiy strategiyalar instituti prezidenti K. Prestovitz R. Reygan ma'muriyatida savdo bo'limi maslahatchisi bo'lgan. Amerika tadbirkorlik instituti xodimi Jon Bolton kichik Jorj Bush boshqaruvidagi AQSHning BMTdagi doimiy vakili bo'lgan. [7]

Alohida qayd etish kerakki, AQSHda yetakchi tahlil markazlarida ikki yuzga yaqin kishi (Brukings Instituti, Heritage Foundation, Amerikalik tadbirkorlik instituti) mehnat qilishadi. RAND korporatsiyasida esa mingdan ziyod mutaxassis faoliyat yuritadi. Aynan mazkur jihat ham AQSHda "aql markaz"larining o'ziga xos tomonlaridan biridir. Ya'ni boshqa mamlakatlarda AQSHdagi kabi mingdan ziyod xodim faoliyat yuritadigan tahlil markazlari mavjud emas.

Brukings Instituti	927
Shaharsozlik Instituti (Urban Institute)	600 ga yaqin
"Heritage" jamg'armasi	500 ga yaqin
Tashqi aloqalar bo'yicha kengash (Council on Foreign Relations)	457
Amerika taraqqiyot markazi (Center for American progress)	415
Xalqaro tinchlik uchun Karnegi jamg'armasi	300 dan ortiq
Kato Instituti (Cato Institute)	288

"Aql markaz"larining tadqiqot yo'nalishlari, buyurtmachilari va moliyalashtirish manbalari masalasi tahlil markazi faoliyatida muhim ahamiyatga ega. AQSH "aql markaz"lari juda keng ko'lamli masalalar (masalan, RAND korporatsiyasi yoki Heritage Foundation kabi markazlari milliy xavfsizlik masalalaridan tortib demografiya va sog'liqni saqlash sohalarigacha) bo'yicha tadqiqot olib boradi. Shu bilan birga, o'z oldiga qo'yilgan tadqiqot vazifalarini amalga oshirish uchun turli xil moliyalashtirish manbalarini (xayriya, grantlar, davlat va xususiy buyurtmalar) jalb qiladi. Agar AQSHda "aql markazi" ma'lum bir sohasiga ixtisoslashgan bo'lsa, unda ancha tor ixtisoslik bo'ladi. Misol uchun, "Fuqarolar uchun soliq adolati" tadqiqot markazi soliqqa oid qonunlarini ishlab chiqishda fuqarolarga o'z so'zini berish uchun harakat qiladi.

Bundan tashqari, mamlakatda tor ixtisoslikka mo'ljallangan savdo siyosati masalalari bo'yicha tadqiqot olib boradigan "Soliq iqtisodiyoti instituti" va "Iqtisodiy strategiyalar instituti" kabi tahlil markazlari, shuningdek, "Xalqaro iqtisodiyot instituti", "Immigratsiya tadqiqotlari markazi" va "Vashington Yaqin Sharq siyosati instituti" kabi "aql markaz"lari mavjud.

AQSH "aql markazlari"ning asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, ularning bevosita vazifalariga nafaqat konsepsiyalarni ishlab chiqish va intellektual mahsulotni yaratish, balki uni oxirgi foydalanuvchiga yetkazish ham kiradi. Xususan, soha tadqiqotchi olimlari Vladimir Rimskiy va Aleksandr Sungurov fikricha, AQSH tahlil markazlari tomonidan ishlab chiqilgan ma'lum masalalarni hal etish bo'yicha muqobil usullar yoki takliflar birinchi navbatda zamonaviy ijtimoiy fanlar yutuqlariga asoslanadi, ikkinchidan esa ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalarni amalga oshirish mexanizmlari hamda qaror qabul qiluvchiga yetkazish bo'yicha amaliy harakatlarni o'z ichiga oladi. [8]

Shu o'rinda qayd etish kerakki, AQSh hukumati doimiy ravishda "aql markazlari"ni rivojlantirish va ularning ilmiy salohiyatini kengaytirishga alohida ahamiyat qaratadi. Xususan, hukumatning tadqiqot markazlarini rivojlantirishga e'tiborini davlat tuzilmalari vakillarining bayonotlari ham, amaliy harakatlari ham tasdiqlaydi. O'z vaqtida Tadqiqot va ishlanmalar bo'limiga rahbarlik qilgan olim Vannevar Bush prezident F. Ruzveltga yozgan hisobotida tadqiqot yutuqlari hukumatning birinchi darajadagi e'tibori va diqqatida bo'lishi kerakligini ta'kidlagan edi. [9]

"Aql markaz"larining tayyorlarga hujjatlari faoliyat samaradorligini ko'rsatadigan asosiy jihati hisoblanadi. AQSH tahlil markazlari turli xil tahliliy mahsulotlarni ishlab chiqaradi. Jumladan, shaxsiy nashrlar (kitoblar, broshyuralar), ilmiy jurnallardagi maqolalar, hukumatning dolzarb masalalari bo'yicha gazeta va jurnallar maqolalari, davra suhbatlarida ma'ruzalar, chiqishlar, seminarlar va taqdimotlar, davlat organi, partiyalar va siyosatchilar topshirig'iga binoan hisobotlar va tahliliy sharhlar, dolzarb siyosiy masalalar bo'yicha aniq tavsiyalarni o'z ichiga olgan qisqa axborot (1-3

bet), buyurtmachi talablariga ko'ra taqdimot va chiqishlar va boshqa turdagi materiallarni o'z ichiga oladi. Yana bir o'ziga xos jihat, AQSH tahlil markazlari o'zlarining intellektual mahsulotlarini "PR" maxsus aksiyalar va tadbirlarni tashkil etish orqali yanada faolroq targ'ib qilishadi. Shuningdek, AQSH "aql markaz"lari hukumat va parlament tuzilmalari (qo'mitalar, komissiyalar, ishchi guruhlar va boshqalar) ishida hamda parlament eshituvlarida ishtirok etishda qolgan davlatlarga nisbatan ancha faol hisoblanadi.

AQSH "aql markaz"lari tomonidan ishlab chiqilgan tahliliy materiallar pragmatik xarakterga ega hisoblanadi. Hatto mamlakatdagi eng oddiy tahlil markazi tuzilmasi ham pragmatik xususiyatga ega bo'lib, tijorat tashkilotlarining moslashuvchan xususiyatlarini, jamoat tashkilotlariga xos bo'lgan diversifikatsiyalangan moliyalashtirishni va ilmiy, siyosiy hamda biznes muhitiga yuqori darajadagi "kadrlar integratsiyasini" o'zida mujassam etgan. AQSH "aql markaz"lari Amerika demokratiya g'oyasining aksidir degan qarash mavjud.

Xulosa va takliflar. Umumiy xulosa qiladigan bo'lsak, xalqaro o'zgarishlarning jadallashuvi, tahdidlar va beqarorlikning kuchayishi yetakchi siyosatchilar uchun uzun tahliliy sharhlarning ahamiyatini kamaytiradi. Tezkor va qisqa tavsiyalarga talab ortdi. Umuman olganda, AQSH tahlil markazlari aniq siyosiy masalalar bo'yicha siyosiy ko'rsatmalarini berishga moyil bo'lib, endigina paydo bo'lgan muammolarga unchalik ahamiyat bermaydilar. Bu tendensiyalar bosma nashrlar bilan raqobatlashadigan va "tezkor javob berish"ni qo'llab-quvvatlaydigan elektron axborot manbalarining ko'payishi bilan kuchaymoqda.

Tahlil markazlari faoliyatida tajriba muhim rol o'ynaydi. Chunki tahlilchilar odatda ko'p yillar davomida (ba'zan o'zlarining faoliyati davomida) cheklangan muammolarga doirasida ishlaydilar va shu sababli masalani to'g'ri anglash, tarixiy bilim, muammolarni chuqur va har tomonlama tushunish ko'nikmalariga ega.

Mavzu doirasidan kelib chiqib quyidagi takliflari keltirib o'tish maqsadga muvofiqdir:

Birinchi, AQSH tajribasidan kelib chiqib ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda "aql markaz"larini rivojlantirish uchun avvalo soha qonunchilik bazasini takomillashtirish zarur. Hozirgi kunda, "aql markaz"lari faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Ikkinchi, xususiy "aql markaz"larini rivojlantirish va ko'paytirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash zarur. Chunki, tadqiqot markazlari ko'p bo'lsa, fikrlar xilma-xilligi hamda sifatli tadqiqot ishlanmalarida raqobat yuzaga keladi.

Uchunchi, "aql markaz"larini siyosiy jarayonlarda ishtirokini yanada faollashtirish hamda qarorlar qabul qilishda ularning ta'siri oshirishga alohida ahamiyat qaratish zarur. Buning uchun OAVlar keng imkoniyat va moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash zarur.

ADABIYOTLAR

1. Зайцев Дмитрий Геннадьевич – «Аналитические центры как субъекты политического процесса» // Диссертации, Москва 2009, -с 129.
2. Тэлботт Строб. Институт Брукингса: как работает «мозговой центр». 2002 г. // <http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpr/pj73talbott.htm>.

3. Рич Э., Уивер К. Пропагандисты и аналитики: «мозговые центры» и политизация экспертов // Pro et contra. Том 8, № 2. М. 2003. С.84.
4. Donald E. Abelson, Do Think Tanks matter? Assessing the impact of public policy institutes. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002
5. Wiarda, Howard (2008), "The New Powerhouses: Think Tanks and Foreign Policy" American Foreign Policy Interests vol. 30.
6. Strobe Talbott // <https://www.brookings.edu/experts/strobe-talbott/>
7. John J. Hamre - CSIS President and CEO, and Langone Chair in American Leadership // <https://www.csis.org/people/john-j-hamre>
8. В. Римский, А. Сунгуров. «Фабрики мысли», Центры демократии и Центры публичной политики. // Фабрики мысли и Центры публичной политики. Международный и первый российский опыт / Под редакцией А. Ю. Сунгурова. — СПб., 2002
9. Диксон П. «Фабрики мысли», 1976. www.stra.teg.ru/library/institutes/
10. А.О. Зур, Институт США и Канады РАН «Роль научно-исследовательских центров в США и тенденции их развития» <https://defense-network.livejournal.com/106382.html>